

myntstudier

2012:2 - december

Mynttidskriften på Internet

www.archaeology.su.se/numismatiska

Askahögen och Elias Brenners guldmynt

Anders Carlsson och Kenneth Jonsson

Askahögen

Askahögen ligger i Hagebyhöga socken i Östergötland (fig. 1). Genom jämförelser med platåhusen på Adelsö, Granby-Hypinge, Forn-Sigtuna och Gamla Uppsala (Carlsson 1989, 1997, 2005) kunde man se att detta inte var en storhög utan ett gigantiskt platåhus, en hall.

I litteraturen hade detta inte uppmärksammats, utan utgrävningar på platsen hade genomförts med frågeställningen naturbildning eller storhög (fig. 2.). Resultatet blev att det inte var en naturbildning utan en storhög (Claréus & Fernholm 1999). Detta har sedan gällt fram tills idag, trots alla nya skrifter om just detta områdes sena järnålder och medeltid. Här nämns den som storhög, men

oftast nämns den inte alls (Kaliff 2009; Larsson 2010; Rundkvist 2011). Detta är i sig märkligt, då den som storhög skulle vara bland de två största i Norden!

Anne D. Stenberg, som hade erfarenheter från Borre i Norge, blev ombedd att skriva en uppsats om högen/hallen. Hon kallade uppsatsen Askahögen – en mäktig hallbyggnad, så att alla som sökte i Vitalis på Askahögen skulle hitta uppsatsen. Det blev en mycket bra uppsats som tydligt lyfte fram platåhuset (Stenberg 2006). Den har så vitt vi vet bara uppmärksammats av en forskare, Martin Rundkvist. Trots läsningen menar han att det är en storhög, då han nära högen har gjort metalldetektorfynd, som han menar är gravfynd (Rundkvist 2011). Hans fynd är emellertid säkerligen hantverks- och boplatsfynd, att jämföra med fynden från Uppåkra, Birka och gotländska silverdepåplatser. De passar därför utmärkt bra i anslutning till platåhuset. Ofta blandas också de fantastiska fynden från

cus. *Numismatic Chronicle* 1973, 173-182.
Miles, G.C. 1966. Some Islamic coins in the Berne Historical Museum. *Schweizerische Numismatische Rundschau* 1966, 131-142.
Rundkvist, M. 2011. *Mead-halls of the Eastern Geats*. Stockholm 2011.
Skaare, K. 2006. Numismatics. *The Hoen hord. A Viking gold treasure of the ninth century* (red. S.H. Fuglesand och D.M. Wilson). Rom 2006.

SHM - Statens Historiska Museum, Stockholm.
Stenberg, A. D. 2006. *Askahögen. En mäktig hallbyggnad i et östgötsk central-plassmiljö*. Kandidatuppsats i arkeologi, Stockholms universitet 2006.
Wahlberg, M. *Svenskt ortnamnslexikon*. Uppsala 2003.
Westergard, B. 1992. Nytt fynd av romerska denarer i Halland. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 1992:4-5, 110-113.

Fig. 1. Askahögen. Foto Anna Wätz.

är den klart största i omgivningen och den har ett dominerande läge i landskapet. Som framgått är guld en mycket ovanlig metall i vikingatida kontexter och det är därför naturligt att den plats där myntet en gång hamnat var av speciell betydelse. Askahögen är onekligen en sådan plats. Om Brenners mynt hittats i Askahögen hur skulle den då ha kunnat hittats? Högen har idag flera jordkällare av okänd ålder. Jordkällare har säkert sedan lång tid tillbaka tjänat som förvaringsplats för mat. I ett öppet landskap som Vadstenatrakten var naturliga högar säkert utnyttjade redan i slutet av 1600-talet. Om man redan då grävt en jordkällare skulle man ha stött på den stenpackning som plåtåuset byggts på och ett guldmünt i stenpackningen skulle då tjänat som grundläggningsoffer för plåtåuset. Grundläggningsoffer i form av mynt för att bringa lycka och välbefinnande är i Sverige känt ända sedan romersk järnålder i form av romerska denarer i ett stolphål (Westergård 1992, 112). Det kan förtjänas att nämnas att i det fallet heter gården Hov, Ysby sn, Halland. Namnet Hov brukar tolkas som gudahus/tempel eller stor hallbyggnad (Wahlberg 2003, 131-132).

Det är naturligtvis spekulativt att koppla fyndplatsen för Brenners mynt till Askahögen, men Askahögen som plåtåus och dominerande läge i landskapet är i alla fall en tänkbar plats där man skulle ha kunnat deponera ett guldmünt som grundläggningsoffer i början av 800-talet.

Litteratur och förkortningar

Arne, T.J. 1932. Ein bemerkenswerter Fund in Östergötland. *Acta Archaeologica* 3. Copenhagen.
 Carlsson, A. 1989. Granby-Hyppinge i Orkesta. *Mänsklighet genom millennier: en vänbok till Åke Hyenstrand*. Stockholm 1998.
 Carlsson, A. 1997. Birkas kungsgård på Adelsö och svearnas Fornsigstuna – två aristokratiska miljöer i Mälardalen. ”-gick Grendel att söka det höga huset...”. Halmstad/Göteborg 1997.

Carlsson, A. 2005. Tankar kring Torsten och Torborg. *Arkeologi och naturvetenskap*. Nyhamnsläge 2005.

Claréus, C. & Fernholm, R. 1999. Askahögen. Från ättebacke – till naturbildning – till en av Östergötlands största gravhögar. *Forskaren i fält. En vänbok till Kristina Lamm* (red. K. Andersson, A. Lagerlöf och A. Åkerlund). Stockholm 1999.

CNS: *Corpus nummorum saeculorum IX - XI qui in Suecia reperti sunt 1.1-*. Stockholm, 1975 -.

Dijkman, P. 1686. *Observationer, som kunna gifwa någon anledning til dhe forna swenscars och göthers penninge räkningz beskaffenheet, uthi många hundrade åhr tillbaka, uthur theas egne handlingar, lager, afskeder, recesser, kiöpebreef, contracter och räkningar / uthdragne aff Petter Dijkman*. Stockholm 1686.

Hammarberg et al. 1989: I. Hammarberg, B. Malmer & T. Zachrisson, *Byzantine coins found in Sweden*. Commentationes de nummis saeculorum IX - XI in Suecia repertis. Nova Series 2. Stockholm 1989.

Hedvall, R. 2007. Kyrkorna i Klåstad. *Människors rum och människors möten: Kulturhistoriska skisser* (red. A. Perlinge). Stockholm 2007, 143-164.

Ilisch, L. 2004. Die mitativen solidi mancusi. ”Arabische“ Goldmünzen der Karolingerzeit. *Fundamenta Historiae*. Geschichte im Spiegel der Numismatik und ihrer Nachbarwissenschaften. Festschrift für Niklot Klüssendorf zum 60. Geburtstag am 10. Februar 2004 (red. R. Cunz). Hannover 2004, 91-106.

Kaliff, A. (red.). 2009. *Skuggor i ett landskap. Västra Östergötlands slättbygd under järnålder och medeltid*. Stockholm 2009.

Larsson, L. K. 2010. *Slättbygdens människor. Fortid i Aska härad*. Stockholm 2010.

Linder Welin, U. 1966. Elias Brenners arabiska guldpennning och andra dinarer funna i verige. *Nordisk Numismatisk Årsskrift* 1964, 5-25.

Lowick, N.M. 1973. A new type of solidus man-

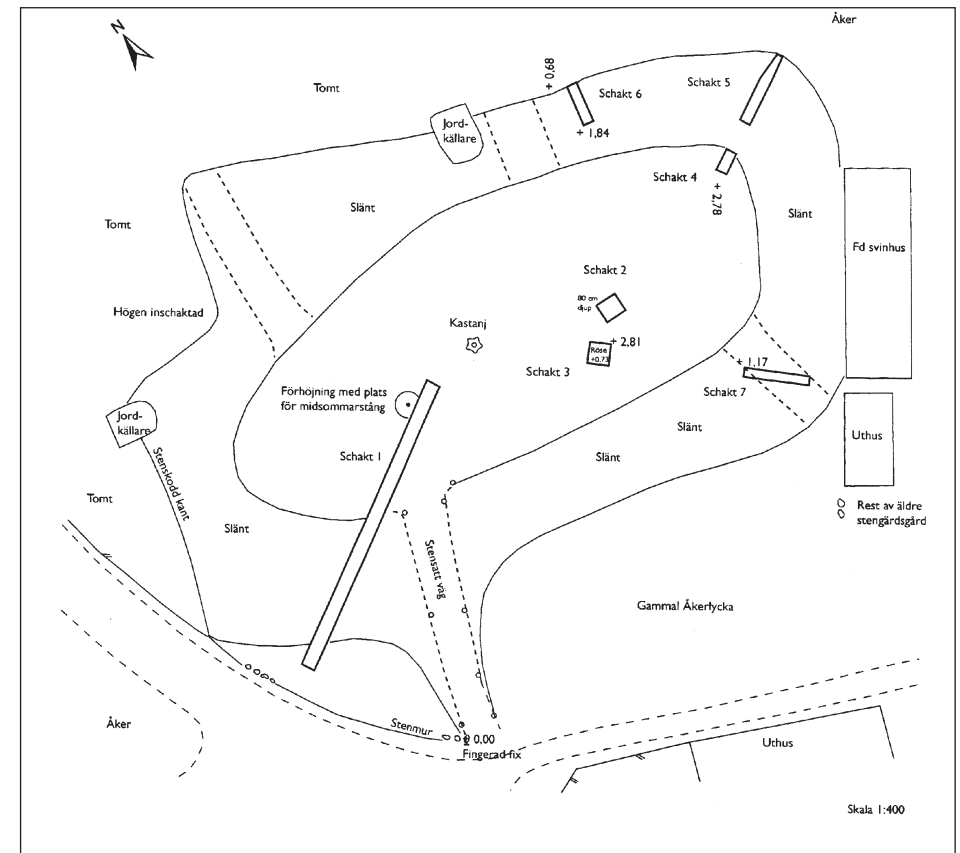

Fig. 2. Planritning över Askahögen. Claréus och Fernholm 1999.

kvinnograven i Aska (t.ex. frejasmycket) ihop med Askahögen. Det gravfältet ligger emellertid ca 300 m SV om plåtåuset och är just ett högstatusgravfält värdigt plåtåuset (Arne 1932).

Hallen är med all säkerhet från vendel- och vikingatid, fram till sent 900-tal. Denna datering verkar också gälla för gravfältet. Men vad händer sedan?

Den rektangulära träkyrka med tidigkristna gravmonument som påträffats vid Klåstad (Hedvall 2007) bara någon kilometer från Aska har nog tagit över som både kultbyggnad och gravplats. Då borde makten emellertid ha decentraliserats och spridits på flera liknande kyrkplatser, kanske ägda

av konkurrerande släkter. Vi kan nämna Hov, Alvastra och Skänninge som exempel. Senare görs Klåstad om till rundkyrka.

De östra götarnas rike överlever inte kristendomens införande. Med etableringen av maktbasen Sigtuna i svearnas land under Erik Segersäll ca 970 löses götarnas rike upp och fragmentariseras.

Klåstad imponerar inte som ortnamn. Men Aska gör det, så klart. Yggdrasil! Namnet lever kvar i Aska by men även häradet har sitt namn härifrån, Aska härad. Men någon kyrka blev det inte här, och därför tog Klåstad över (Hagebyhöga är senare och ligger längre bort). Men som tingsplats levde en central funktion möjligen vidare vid Aska.

Aska platåhus roll i östra götarnas rike kan jämföras med Forn-Sigtunas och Gamla Uppsalas roll i svearnas land. Alldeles intill Odens Forn-Sigtuna ligger för övrigt den stora gården Aske.

Söder om Aska i Östergötland ligger ett av Sveriges två Götala. Götarnas helgedom, eller kanske hellre, göten (Odens) helgedom. Platsen har inte uppmärksammats arkeologiskt, trots att Götalas granngård heter Stavgard. Vid Vättern, där Aska kan ha haft sin hamn, ligger Nässja stora hallsättning, byggd av 24 block, lika många som den äldre runradens runor, som människorna fick av just Oden. Placerar man hallsättningen ovanpå platåhusfundamentet stämmer måtten utmärkt.

Sveriges andra Götala ligger strax öster om Skara i de västra götarnas rike. Här finns en anmärkningsvärd kvadratisk stensättning, värd att se närmare på. I Västergötland finns också landets andra hallsättning, Aske(!)berga hallsättning eller Ranstena hallsättning, också med 24 block. Bägge hallsättningarna går i litteraturen under namnen domarring eller skeppssättning, vilket är att missförstå det hela. Det är ju Odens Valhall det handlar om.

En östgötsk skeppssättning att dra in i resonemanget är däremot det stora skeppet i Stång, vid Stångån i Linköping. Här kommer vi in på diskussionen var gränsen för de östra götarnas rike gick (Götavirke och Vikbolandets koppling till svearna).

Man kan framvisa en tydlig parallellitet mellan götarnas bägge rikena. Aska är en central plats i detta sammanhang, men fler platser ska till för att identifiera ett, med Stefan Brinks ord, centralområde som ringar in vad man kan kalla ett rike eller småkungadöme. Om Oden var central för bägge rikena förstår vi varför de kollapsar i slutet av 900-talet och faller i glömska. Var fanns de västra götarnas stora hallbyggnad? Kanske i trakten av Varnhem? Ja, det platåhuset har ingen hittat ännu.

Elias Brenners guldmynt

Under vikingatiden importerades stora mängder arabiska silvermynt till Nordeuropa. I Sverige har man hittills hittat fler än 85.000 ex. Däremot har inga kopparmynt och bara ett fåtal arabiska guldmynt hittats i Sverige.

Petter Dijkman nämner att Elias Brenner hade ett arabiskt guldmynt som hittats i en hög vid Vadstena (Dijkman 1686, I:III). Myntet hamnade senare i Uppsala universitets myntkabinett (fig. 3). Det behandlades ingående av Ulla Linder Welin och hon berörde även några andra kända ex. i olika samlingar. Hon konstaterade att det var fråga om en efterprägling utförd i England på 790-talet (Linder-Welin 1966). Dessförinnan hade myntet diskuterats av ett flertal forskare fram till 1800-talets början och med olika tolkningar. Förebilden var en abbasidisk dinar präglad 152 eller 155 e.H. (769/70 eller 771/2 e.Kr.) (Linder Welin 1966, 5-11).

Efterpräglingarna har också behandlats av George Miles 1966 och Nicholas Lowick 1973.

Lutz Ilisch har därefter behandlat alla kända relaterade efterpräglingar av dinarer från samma period (Ilisch 2004). Hans material består av sammanlagt 21 ex. fördelade på sju grupper, där Brenners ex. ingår som ett av två ex. i grupp IV. Den mest kända av efterpräglingarna är den som har inskriften OFFA REX med västerländska bokstäver på fransidan. Offa var kung i Mercia 757-796 i England. Bara fyra av 21 ex. har en fyndproveniens. Två är funna i Italien, en i Tyskland och en i Sverige. Det tyska fyndexemplaret är gjort av förgyllt silver. Ilisch diskuterar stil,

Fig. 3. Elias Brenners mynt i Uppsala universitets myntkabinett.

fabrik (tillverkningsteknik), fyndprovenienser och tänkbara ursprung för exemplaren i samlingar. Hans slutsats är att det rör sig om efterpräglingar som, med undantag för två som kan föras till England, är mest sannolikt att de tillkommit i det karolingiska riket på 780- eller 790-talen. Brenners ex. skulle med andra ord peka på kontakter direkt med det karolingiska riket eller via omvägar.

Ulla Linder Welin behandlade också andra arabiska dinarer som hittats i Sverige. Från ett äldre skede (871-935) utgörs de bara av fyra ex. (fig. 4), varav tre kommer från fastlandet och en har hittats på Öland. Hon noterade speciellt att inget ex. har hittats på Gotland, som annars är det landskap som är helt dominerande vad gäller fynden med arabiska silvermynt (dirhemer). Dinarer har i övrigt i Norden bara hittats i nio ex. i den norska Honskatten (Skaare 2006).

En skatt från Kullsta, Estuna sn, Uppland med t.p.q. 958/9 innehöll, förutom silverföremål, 18 arabiska mynt varav två abbasidiska dinarer. Båda dinarerna, präglade 871/2 resp. 887/8, är försedda med en strierad ögla i guld (SHM 8610 och 18273). Skatten ligger nära Norrtäljevikens långa skyddande inlopp med en koncentration av skatter, framför allt från 900-talets mitt.

I Södra Möckleby by, Södra Möckleby sn, Öland, hittades på en åker 1859 en ensamfunnen samanidisk dinar präglad 907/8. Den var försedd med en slät ögla (SHM 2609).

Från Köping, Västmanland, längst in i Mälaren, finns en ensamfunnen fatimidisk dinar präglad 932. Närmare fyndomständigheter är inte kända (SHM 637).

Av sammanfattningsvis fem guldmynt finns en dinarefterprägling från 780- eller 790-talet, två dinarer från 800-talets slut samt en dinar från 900-talets början. Tre är försedda med ögla, d.v.s. de har fungerat som hängsmycken. De är hittade i Uppland (2 ex.), Västmanland (1 ex.), Öland (1 ex.) samt Östergötland (1 ex.), (fig. 4). Det är alltså fråga om en exklusiv myntgrupp. Guld är

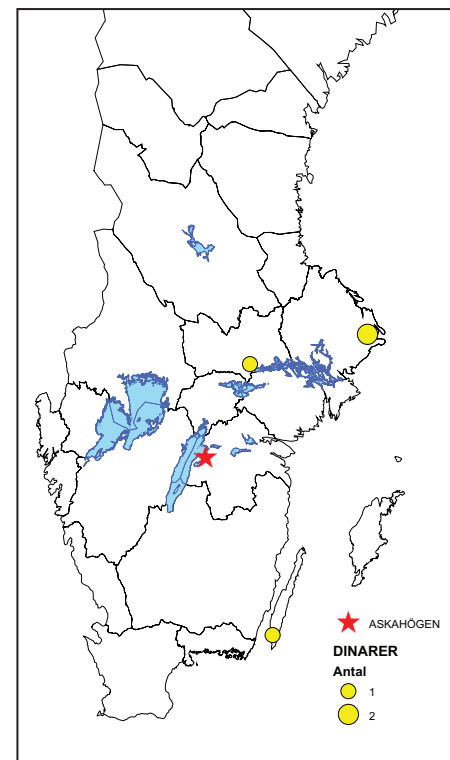

Fig. 4. Fynden i Sverige med arabiska dinarer från 800-900-talen. Askahögen är markerad med ★.

över huvud taget mycket ovanligt i vikingatida sammanhang. Av vikingatida guldmynt finns i Sverige i övrigt bara tre byzantinska histamenon funna i Skåne (1 ex.) (CNS 3.1.7) resp. Gotland (2 ex.) (CNS 13.8-9) (Hammarberg et al. 1989, nr 474-476).

Någon exakt fyndplats för Brenners efterprägling nämns inte mer än en hög vid Vadstena (CNS 8.1.16). Ulla Linder Welin antar att Brenner kan ha förvärvat myntet på en av sina två antikvariska resor till Östergötland 1669 och 1670, då han vid båda tillfällena vistades i Vadstena (Linder Welin 1966, 6). Mycket kan ha hänt med landskapet runt Vadstena sedan 1600-talets slut, men beskrivningen ”en hög vid Vadstena” gör att man idag först tänker på Askahögen. Den